

М. КОСТОМАРОВ І ЙОГО РОЛЬ У ФОРМУВАННІ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ СТОЛІТТЯ

Творчість українських письменників першої половини ХІХ століття стала одним з важливих джерел формування української літературної мови на живомовній основі. Значна роль у цьому належить поетам-романтикам харківської школи Л. Боровиковському, А. Метлинському, М. Костомарову, М. Петренку, які своєю поетичною практикою й чи не першими спробами наукового осмислення місця української мови, її функціональних можливостей назавжди ввійшли в історію української літератури та літературної мови.

Творчість поетів харківської романтичної школи виявляє, як українська мова формувалася відповідно до доби І половини ХІХ століття. Тому дослідження художнього мовлення цих письменників з погляду розвитку української мовної картини світу та індивідуальних поетичних мовних образів світу має велике значення для розуміння процесу становлення української літературної мови в І половині ХІХ століття, формування самосвідомості української нації, витворення літературних зразків і норм, що впливали на весь подальший розвиток української мови й літератури.

Розгляд понять «поетичний текст», «мова поезії», «ідіостиль», «ідіолект», базуються на працях В. Калашника, Ю. Караулова, Т. Космеди, С. Єрмоленко, Л. Лисиченко, А. Мойсієнка, О. Маленко.

Поетична мова є однією з чутливих сфер, що відбиває найтонші зміни у значенні слова, зумовлені суб'єктивними й об'єктивними факторами. У поетичній мові слововживання ґрунтується головним чином на творчому використанні потенційної здатності слова до семантичного ускладнення. При цьому поетична мова, з одного боку, орієнтується на стандартну, нормативну, а з другого, - відштовхується від неї. Саме в такому зіставленні й виявляє себе та усвідомлюється її образність. При вивченні історії української літературної мови художня література, зокрема поезія, дає багатий матеріал для виявлення

динаміки в семантичній системі мови. Системно-функціональний аспект вивчення віршової мови певного часового періоду незмінно передбачає встановлення типології поетичних прийомів. Поетичний текст як об'єкт лінгвістичних студій виявляє цілу низку підходів, які на різних зрізах суспільного, науково-культурного розвитку набувають більшої чи меншої актуалізації.

Творчість представників харківської романтичної школи – Л. Боровиковського, А. Метлинського, М. Костомарова, М. Петренка – виявляє певні риси як інтегральні для їх усіх, так і диференціальні. Особливо привертає увагу поетична спадщина М. Костомарова.

Ім'я Миколи Івановича Костомарова, 190-річний ювілей якого Україна святкувала позаминулого (2007) року, посідає почесне місце у "пантеоні зірок" науки ХІХ століття. Його доробок обіймає низку галузей, серед яких пріоритетне місце належить українській літературній мові. І щоб не говорила російська історіографія стосовно національної самосвідомості вченого, але його серце завжди вболівало за мову нашого народу, як в минулому, так і в майбутньому. В ім'я "щасливої будучності" України Микола Костомаров спрямовував своє студіювання минулого українського народу, яке було для нього одночасно і захопленням, і титанічною працею, і велінням душі.

М. Костомаров відстоював життєздатність української мови. Зокрема, він писав: «Мова, яку звать звичайно малоросійською і якою говорять в південно-західних губерніях Росії і в Галицькому королівстві, не є наріччям мови російської... Вона існувала здавна і тепер існує як наріччя слов'янського кореня, що займає за своєю граматичною і лексичною будовою середину між східними і західними наріччями величезного слов'янського племені, наріччя правильне, багате, гармонійне і здатне до розвитку літературної освіченості» [2:41].

На його думку, мова мала стати підмогою народної освіти, хоч вони й не розраховували на те, що колись, навіть у далекому майбутньому, вона буде засобом всебічного розвитку українського народу. Ось характерна заява

М. Костомарова: «Нам потрібне викладання науки нашою рідною мовою, викладання не тим, які вже звикли говорити та й мислити загальноросійською мовою, а тому народіві, для якого рідна мова й досі — найзручніша й найлегша форма передачі й вираження думок. Замість повістей, комедій, віршів, — потрібні наукові книжки....» [1:137-138].

Отже, мовотворчість М. Костомарова – це етап пошуку нових мовних засобів вираження своїх думок, почуттів, переживань, думок і почувань освіченої людини.

Поетичний доробок Миколи Костомарова за обсягом перевищує творчість своїх сучасників-романтиків. Тому його мовний образ світу виражається значно повніше, ніж в інших романтиків. Особливо поезія М. Костомарова відрізняється великою кількістю *флоризмів*, які виступають у його творах не тільки як засіб зображення простору, а й як самостійний предмет змалювання, авторське розуміння якого розкривається цілим змістом поезії. Цілий ряд ліричних творів цього письменника мають назви квітів. У його творах вживається також ряд назв дерев, які мають переважно традиційне для народної поезії значення. Натомість у поезіях Л. Боровиковського мало *флористичних назв*, через що вони й не відрізняються різноманітністю (билина, трава). У А. Метлинського *флоризмів* більше, проте вони не виходять за межі традиційних для української народної поезії назв.

Отже, флористична лексика представлена в поезії М. Костомарова значно ширше, ніж в інших його сучасників. Це відбиває особливості бачення простору: поетову увагу привертають не тільки широкі простори, великі їхні блоки, а і його деталі – кожна рослина, кожна квіточка. Тому в поетичних творах цього письменника ми нараховуємо близько 50 флоризмів. Серед них виділяються назви дерев і кущів, назви зілля і трав, назви квітів, назви плодів.

Ця особливість мовної картини світу поета відбивається і в тому, що рослина для М. Костомарова є не тільки засобом зображення простору, а і предметом зображення, про що свідчать назви ряду творів: напр., “Квіточка”, “Рожка” (дві поезії з такою назвою), “Кульбаба”, “Березка”, “Явір, тополя й береза”.

Назви дерев відбивають рослинність лісостепу, що властиве й українській народній творчості. Слова *верба*, *явір* характерні для більш ранніх творів, де відчутне наслідування народних мотивів: “Не шуміть верби, що над водою | Не хитай, яворе, смутно головою” [5:141], “Став молоденький – *зелений явір*, | Стала дружина - *тополя біла!* | Стала матуся - *береза біла*” [5:205].

Мовний образ простору М. Костомарова асоціюється із назвами *дуб*, *клен* та *івка*: “Зажурився сизий голуб, сидя на *дубочку* | Перелинув голубочок з *дуба* на *кленину*” [5:150], “Перелинув голубочок із *кленка* на *івку*” [5:150].

Мовний світ характеризують і назви таких дерев, як *вільха*, *тополя*, *осика*, *береза*, *в'яз*: “І ростуть над плесом *вільхи*” [5:168], “Гай – у три ряди *осики*” [5:166], “У густому гаю на *березоньці*” [5:167], “Посідаєм у затишку | Під зеленим *в'язом*” [5:183].

Ця група назв дерев входить до творів поета пізніше за попередні, уживання таких слів відбиває, очевидно, вже не тільки традицію, а і власні спостереження, власний досвід і поетичну картину світу.

Із назв кущів поет вживає родову назву *кущі* і видові – *калина*, *терен*, *тала*, *лоза*: “Ті в кущах | Ті в *вербах*, ті в *каліні*” [5:164], “Терен, із гаю, в травиці” [5:156], “І ростуть над плесом *вільхи* | І гнучка *тала* | А на березі край його *лозовий кущочок*” [5:150], “Стежки між кущами” [5:152].

Зустрічаються в цього поета й назви *липа*, *ялина*, *яблуня*, меш поширені в народній творчості: “Під яблонню зеленою хлоп'ята сидять” [5:145], “Під липою запашною молодець конає” [5:149], “Один біля могили сам | співає на *ялині*” [5:164].

Другу за кількістю групу флоризмів у мовній картині світу М. Костомарова становлять назви трав. Це цілком природно, бо значну частину простору, відбитого в його мові, становлять степи, поля, що покриті зеленою травою. Тому такі слова, як *трава*, *травка*, *травиця*, *сон-трава*, *сон-зілля*, *зілля*, *зіллячко*, *ковиль*, *шпорши* належать до часто вживаних: “А вранці зомнята *трава* | Блищать на луці квітки” [5:165], “Та ще тільки в полі забриніла *травка*”

[5:151], “А скрізь по *ковилі* свистун-вітер віє” [5:152], “Нишком зелену *траву* поїдає [роса]” [5:161].

Оригінально вживає М. Костомаров слово *зілля* для зображення пробудження природи навесні: “Як у тій долині | За кожним ступням зілля уроджало сонце” [5:179].

“Уп’ять шпориш став вигон укривати” [5:174], “Шпориш уродився” [5:142]”Та щоб вона [стежка] *зіллям* та не заростала” [5:141], “Або тая стежка *зіллячко* вродила” [5:141], “Не цвіти, *сон-зілля*” [5:192], “*Сон-траву* рватиму” [5:191].

Словник квітів у М. Костомарова немалий – *квітка* (*квіточка*), *волошки*, *нагідки*, *горицвіт*, *проліски*, *мирт*, *рожа*, *чорнобривці*, *цвіт-соняшник*, хоча частотність їх обмежена: “І, поливаний хлоп’ячими | Слізеньками, *горицвіт* вродивсь; | І, поливані дівчачими | Слізеньками, вийшли *проліски*” [5:173], “На твоїй могилі, Мар’є, | Вічнозелен мирт росте” [5:193].

Із назв квітів поет вживає родові назви *квітки*, *квіточка* у прямому значенні й у порівнянні: “Знову квіт-надія | В серці процвітає” [5:171], “Так квіточка блакитная | На лиці Христа спасителя” [5:174], “Як огняний квіт, що він квітчав | Образ господа забитого” [5:174], “Жаль ллється в серце, як в квітки | Крапельки дощові” [5:164], “Співа співець – ніхто йому | З душі не кине *квітку!*” [5:164], “Блищать на луці *квітки*” [5:165], “Квіточка плине | квіточка гарна | Та й запашная” [5:140], “Хай квітки цвітуть” [5:142].

Світ квітів у М. Костомарова представлений назвами *рожа*, *чорнобривці*, *цвіт-соняшник* та цвітом дерев – *вишні*, *груші*: “Ой ти, *рожо* червоненька” [5:157], “*Рожею* вітер стиха колише” [5:163], “Стали на *рожі* червоні пупки”, “На *рожі* пупки – дівчачі губки” [5:163], “На тій могилі виросла *рожа*” [5:163], “Квіточка гарна і запашная | З повної *рожі* та *чорнобривців*” [5:140], “*Цвіт-соняшник* посадила” [5:147], “Ходім вкупі в огородець, | Там квіток багато: | Є синенькі *волошки*, | Нагідки жовтенькі” [5:183], “Розлетілись мої сподівання |

Як квітки у садочку із *вишень*” [5:176], “Забіліли *вишеньки*, груші запашні” [5:142].

Підсумовуючи сказане про функціонування лексики на позначення флоризмів в мовному образі світу М. Костомарова, можемо відзначити, що слова даної групи посідають значне місце в творах цього поета. Ці слова належать переважно до традиційних для української народної творчості, однак окремі з них в авторському тексті набувають конкретного, а не умовного значення завдяки контекстові.

Дослідження формування авторської концепції світу та мовних засобів її вираження дає ґрунт для аналізу становлення й розвитку поетичного стилю української літературної мови, певних узагальнень щодо розвитку її лексико-семантичної системи означеного періоду – одного з визначальних етапів історії і розвитку української літературної мови.

Література

1. Костомаров Н. Мысли южнорусса. О преподавании на южнорусском языке // Науково-публіцистичні і полемічні писання. **2. Костомаров М.І.** Обзор сочинений, писанных на малороссийском языке // Науково-публіцистичні і полемічні писання Костомарова. **3. Лисиченко Л.А.** Мовна картина світу: лексико-семантичний вимір: Наукова монографія. – Харків: ВГ «Основа», 2008 **4. Маленко О.О.** Лінгвопоетика Всесвіту в українському художньому тексті: Еволюція смислів: Наукова монографія. – Харків: Видавнича група «Основа», 2004. – 184 с. **5. Українські поети-романтики 20-60 рр. XIX ст.** – К., 1987.